

Спеціальна загальноосвітня школа «Надія» м. Києва

**Підвищення ефективності викладання музичного мистецтва
та ритміки з учнями з особливими освітніми
потребами за допомогою вправ на фортепіано**

Васько Андрій Васильович,
учитель музичного мистецтва
спеціаліст вищої кваліфікаційної
категорії

Київ-2025

Анотація

В останні роки особливо інтенсивно розвиваються шляхи використання нейропсихологічних знань до вирішення питань інклюзії та спеціальної освіти. У цій роботі досліджено досвід використання вправ на фортепіано у процесі роботи вчителя музичного мистецтва і ритміки в спеціальній школі, а саме: практичні завдання з нейропсихологічним підґрунтям на клавішах фортепіано, а також застосування інших музичних інструментів (піаніно, синтезаторів з великими і маленькими клавішами, навіть іграшкових музичних інструментів з фортепіанною клавіатурою).

Фортепіано використовують не лише як інструмент для роботи вчителя, а й як засіб корекції, спрямованої на:

- поповнення словникового запасу дітей різними частинами мови (іменниками, дієсловами, прикметниками тощо);
- запуск (активацію) мовлення;
- роботу над ритмом;
- викликання голосних звуків співом;
- розвиток мовлення;
- покращення когнітивних функцій;
- активізацію уваги;
- формування злиття голосних звуків;
- розвиток зорової уваги, пам'яті, просторового орієнтування, соматогнозису.

За допомогою вправ на фортепіано ефективно коригується дисфункція міжаналізаторних зв'язків, яка проявляється у слабкості слухо-зорово-рухових координацій: покращується загальна і дрібна моторика. Операції на клавішах розширюють загальну рухову активність, зорове сприймання, зорово-просторовий аналіз і синтез.

Мета роботи полягає у систематизації досвіду, описанні його у доступній формі та визначенні впливу вправ на успішність учнів, рівень їхньої зацікавленості та активності під час уроків.

Проведене дослідження представлено у вигляді статистичних даних, результати яких свідчать про ускладнення вправ і високий рівень їх виконання, більшу зацікавленість та активність учнів на уроках. Школярі, які досягли значних успіхів у виконанні вправ, мали кращі оцінки з інших предметів, що помічали їхні батьки та педагоги.

У роботі представлено умови проведення, форми роботи, прийоми, вправи з використанням фортепіано.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	5
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВ З ООП	
1. Учні з ООП	6
2. Психофізична характеристика учнів з інтелектуальними порушеннями	10
3. Корекційна спрямованість освітнього процесу учнів з інтелектуальними порушеннями	12
4. Практичні поради з досвіду роботи	14
ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА. ВПРАВИ НА ФОРТЕПІАНО	
1. Підготовчий етап	16
2. Вправи на фортепіано	18
2.1. Початковий рівень	19
2.2. Середній рівень	19
2.3. Високий рівень	20
ВИСНОВКИ	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	27
ДОДАТКИ	28

ПЕРЕДМОВА

Під час роботи в спеціальній загальноосвітній школі «Надія» м. Києва з учнями зі складними психофізичними порушеннями (інтелектуальними, помірною розумовою відсталістю, розладами аутистичного спектру, коморбідними порушеннями) виникають такі труднощі: які види музичної діяльності можна використовувати у процесі навчання з дітьми, у яких відсутнє зовнішнє вербальне мовлення.

Досвід роботи свідчить, що для розвитку музичного слуху найпростішим та ефективним способом стали вправи з використанням фортепіано для дітей, у яких він відсутній або недостатньо розвинений.

Саме такі вправи є основою роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (далі – ООП) на уроках музичного мистецтва та ритміки. Систематичне використання вправ на фортепіано, постійне розширення діапазону завдань, удосконалення прийомів застосування фортепіано – процес корекційної щоденної роботи.

У процесі виконання вправ було використано не лише вербальну регуляцію дій дитини, а й надважливу для дитини з ООП емоційну регуляцію рухів і дій, що забезпечувалось музичним супроводом. Музика задає ритм, темп, емоційне забарвлення, що дає можливість включити дитину з ООП у корекцію рухів, автоматизувати їх, добиватися усвідомленого кінестетичного та кінетичного контролю. Включення в заняття рухів і дій за наслідуванням, рука в руку з педагогом, за зразком, за графічними схемами дало змогу відпрацьовувати систему зорово-рухових координацій, покращення стану усіх видів праксису (динамічного, просторового, орального тощо).

Роботу було проведено серед учнів 1–10 класів спеціальної загальноосвітньої школи «Надія» м. Києва. Вправи, представлені в роботі, розташовано в порядку зростання складності, в додатках міститься відеодемонстрація вправ. Учні виконували вправи на уроці систематично, що сприяло впевненому засвоєнню матеріалу та відпрацюванню потрібних навичок, згідно з їхніми індивідуальними можливостями.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВ З ООП

1. Учні з ООП

У сучасній психолого-педагогічній літературі використовують різні визначення дітей з порушеннями розвитку, а саме: «діти з особливостями психофізичного розвитку», «діти з відхиленнями у розвитку», «нетипові діти», «діти з труднощами у навчанні», «виняткові діти», «діти з обмеженими можливостями здоров'я» тощо.

Уперше термін «діти з ООП» був використаний у 1978 році у Великій Британії в доповіді Мері Уорнок, голови Комітету з питань освіти дітей та молоді з інвалідністю в контексті осіб з інвалідністю. Поступово це поняття почало охоплювати й інші категорії дітей.

Особливі потреби – це термін, який використовується стосовно осіб, чия соціальна, фізична або емоційна особливість потребує спеціальної уваги і послуг, яким надається можливість розвинути свій потенціал (G. Lefrancois), у тому числі й освітні.

Особи з ООП – це:

- ✓ обдаровані особи;
- ✓ особи, які мають труднощі в навчанні;
- ✓ особи, які мають проблеми зі здоров'ям;
- ✓ особи з інвалідністю;
- ✓ особи, які мають поведінкові та емоційні порушення;
- ✓ особи, які тривалий час були відсутні на заняттях або недостатньо володіють мовою навчання, що призводить до необхідності змінити або адаптувати зміст занять, освітній процес, тривалість занять, навчальне навантаження, освітнє середовище (посібники, приміщення, мова спілкування, зокрема мова жестів, або інші альтернативні засоби спілкування, персонал підтримки, педагоги зі спеціальною підготовкою).

У країнах Європейської спільноти у Міжнародному стандарті класифікації освіти прийнято таке визначення «ООП»: «ООП мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів. Додатковими ресурсами можуть бути персонал (для організації процесу навчання), матеріали (різноманітні

дидактичні засоби навчання, зокрема корекційні) і фінанси (бюджетні асигнування для одержання додаткових спеціальних послуг)».

Відповідно до класифікації ЮНЕСКО виокремлюють такі порушення в розвитку дитини з ООП: [1]

- Емоційні і поведінкові порушення

Відхилення у розвитку дітей, шкільна неуспішність, негативні зміни в поведінці можуть бути обумовлені тяжкими психічними переживаннями дитини, довготривалими несприятливими впливами, різними формами психопатій. До емоційно-вольових розладів, зокрема, належать:

- ✓ розлади спектра аутизму;
- ✓ реактивні стани;
- ✓ конфліктні переживання;
- ✓ психопатичні форми поведінки.

- Розлади мовлення і спілкування

Порушеннями мовлення вважають відхилення від норми, загальноприйнятої в певному мовленнєвому середовищі, які повністю або частково перешкоджають мовленнєвому спілкуванню та обмежують можливості соціальної адаптації людини.

Специфіка та ступінь відхилень залежать від часу їх виникнення, рівня психічного та інтелектуального розвитку дитини, впливу соціального середовища. Порушення можуть виявлятися в усному чи писемному мовленні в різних його компонентах (звуковій стороні, лексиці, граматиці та ін.) або функціях (комунікативній, мотиваційній, регулятивній тощо).

Порушення мовлення можуть бути самостійними, у різних сполученнях, а можуть проявлятися при інших категоріях як наслідок основного захворювання.

- Затримка психічного розвитку (далі – ЗПР)

ЗПР виражається в уповільненому темпі дозрівання різних психічних функцій. ЗПР може бути зумовлена як біологічними, так і соціальними

факторами, а також різними варіантами їх поєднання. Особливості психічного розвитку цієї категорії дітей перешкоджають їм повноцінно засвоювати навчальну програму загальноосвітньої школи без спеціально створених умов. Проте такі діти істотно відрізняються від дітей з інтелектуальними порушеннями (далі – ІП), оскільки здатні оволодіти ширшим і глибшим обсягом знань, спроможні самостійно узагальнювати й застосовувати засвоєні знання, сприймають допомогу. Основними типами ЗПР є такі:

- ✓ ЗПР конституційного походження (психічний та психофізичний інфантилізм);
- ✓ ЗПР соматогенного генезу;
- ✓ ЗПР психогенного генезу;
- ✓ цереброастенічна ЗПР.

Ці типи є різними за характеристикою, а діти відповідно потребують неоднакової допомоги, часто водночас із педагогічною – психологічної, медичної.

- Затримка/обмеження можливостей інтелектуального розвитку

Поняття «порушення інтелекту» в українській спеціальній психології розглядають як стійке порушення пізнавальної діяльності на основі органічного ураження центральної нервової системи.

Інтелектуальні порушення поділяють на *два види*: олігофренія і деменція, що відрізняються за часом виникнення та перебігом.

За складністю й виразністю інтелектуальні порушення згідно із сучасною міжнародною класифікацією хвороб поділяють на такі *ступені*: легкий, помірний, важкий, глибокий.

- Фізичні/нейромоторні порушення

До порушень опорно-рухового апарату призводять різні причини, зокрема:

- ✓ захворювання нервової системи:
 - дитячий церебральний параліч,

- поліомієліт;

- ✓ вроджені патології опорно-рухового апарату:

- вроджений звих стегна,

- кривошия;

- ✓ аномалії розвитку хребта (сколіоз):

- клишоногість та інші деформації стоп,

- недорозвиток і дефекти кінцівок,

- аномалії розвитку пальців кисті,

- артрогрипоз (вроджене каліцтво);

- ✓ набуті захворювання і порушення опорно-рухового апарату:

- травматичні ураження спинного та головного мозку, кінцівок,

- поліартрит,

- захворювання скелета (туберкульоз, пухлини кісток, остеомієліт),

- системні захворювання хребта (рахіт, хондродистрофія).

Захворювання та порушення опорно-рухового апарату досить різні, проте в більшості дітей спостерігають подібні проблеми, зокрема, провідним порушенням є рухова функція (затримка формування, порушення або втрата рухових функцій).

- Порушення зору

Відповідно до ступеня порушення функції зорового аналізатора дітей із стійкими порушеннями зору поділяють на сліпих і слабкозорих:

- ✓ сліпота – зорових відчуттів або зовсім нема, або зберігається відчуття світла чи незначний залишковий зір, проте недостатній для звичайної життєдіяльності;

- ✓ слабкозорість – виразне зниження гостроти зору або значне порушення інших зорових функцій (наприклад, звуження меж поля зору), або прогресуюче захворювання. Проте навіть сильно порушений зір є провідним аналізатором.

- Порушення слуху

За ступенем виразності та складністю порушення слухової функції

поділяють на такі види:

- ✓ глухота – глибоке стійке двостороннє порушення слуху, вроджене або набуте у ранньому віці до того, як у дитини сформувалося мовлення;
- ✓ туговухість – часткова слухова недостатність з різним ступенем виразності, яка є причиною порушень мовленнєвого розвитку;
- ✓ пізнооглухлість – втрата слуху після того, як мовлення було сформованим. [2]

Цей список доповнюється іншими потенційними ризиками для дітей:

- діти, які ростуть у несприятливому середовищі;
- діти, які належать до груп етнічних меншин;
- діти вулиці;
- діти, хворі на ВІЛ-інфекцію/СНІД;
- діти з поведінковими порушеннями.

2. Психофізична характеристика учнів з інтелектуальними порушеннями

Цю роботу, основою якої є практичний досвід, розроблено та апробовано з учнями спеціальної школи, які мають інтелектуальні порушення. Розглянемо особливості психофізичного розвитку саме таких дітей.

Інтелектуальні порушення – досить складна особливість перебігу розвитку дитини. Відомо, що інтелектуальні порушення – це системне порушення пізнавальної діяльності, що має зворотний – ЗПР і незворотний характер. Одна з першопричин виникнення інтелектуальних порушень незворотного характеру – органічне ураження кори головного мозку, що має непрогресуючий характер, тому такі діти здатні до поступового пізнавального розвитку, хоча зі значними труднощами. Зазначена особливість дитини не обмежує її можливості розвиватися та жити в суспільстві, маючи власні перспективи. Інтелектуальні порушення – лише особливий розвиток дитини, що не вичерпує всіх її потенційних можливостей. Вона навчатиметься, проте дуже повільно, а певних знань і навичок може не опанувати.

Ступінь прояву інтелектуальних порушень відображається на особливостях фізичного та психічного розвитку дитини. Отже, діти з інтелектуальними порушеннями глибокого ступеня мають значне відставання у формуванні психомоторних функцій. Більшість дітей не може самостійно ходити і навіть сидіти, не контролює особистих фізіологічних потреб. Звернене мовлення такі діти сприймають, реагуючи на інтонацію, користуються окремими нестійкими звуковими комплексами, що передають емоційний стан та інформують про окремі потреби.

Наявність простих умовних рефлексів дає можливість у деяких дітей розвинути елементарне наочно-дійове мислення, розуміння простих мовних інструкцій, предметно ситуативну пам'ять на рівні впізнавання. У дітей з інтелектуальними порушеннями глибокого ступеня іноді формуються елементарні соціально-адаптивні навички в домашніх умовах або, за бажанням батьків, у відповідних закладах, де за ними доглядають.

Для дітей з інтелектуальними порушеннями тяжкого ступеня характерним є грубе недорозвинення рухової сфери, діти не вміють бігати і стрибати, їм важко переключатися з одного руху на інший. Диференційовані рухи пальців та рук для багатьох із них неможливі, що ускладнює формування навичок самообслуговування. Пізнавальні процеси мають яскраво виражену специфічність: сприйняття поверхове та недиференційоване; увага характеризується мимовільністю; мислення конкретне. Експресивне мовлення у таких дітей не формується взагалі або існує на рівні беззмістовних ехологічних повторень, нерідко замість мовлення вони користуються жестами. Такі діти розуміють звернене до них мовлення, орієнтуючись здебільшого на інтонацію.

Характерною рисою дітей з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня є здатність до опанування понять, що мають конкретний побутовий зміст, і водночас нездатність до самостійного понятійного мислення. Їхнє мовлення формується уповільнено: окремі слова, іноді фрази. Розуміння зверненого до них мовлення на побутовому рівні збережено. Порушена загальна моторика, що ускладнює формування навичок самообслуговування, але поступово такі навички формуються. Діти з

інтелектуальними порушеннями помірного ступеня можуть оволодіти навичками спілкування, соціально-побутовими навичками, грамотою, рахунком, деякими уявленнями про навколишній світ, навчитися якомусь ремеслу. Але водночас вони потребують постійної допомоги і не здатні жити самостійно (так само, як і діти з інтелектуальними порушеннями тяжкого та глибокого ступенів).

Діти з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня мають незначні порушення пізнавальної та емоційно-вольової сфер діяльності. Кількість таких дітей становить більшість серед тих, хто має інтелектуальні порушення.

Діти шкільного віку успішно навчаються за спеціальною програмою. Особливе місце у шкільній освіті дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня займає музичне мистецтво, ритміка, трудове навчання, соціально-побутова орієнтація.

Такі діти зазвичай відстають у розвитку від своїх однолітків: пізніше починають ходити, розмовляти, термін оволодіння навичками самообслуговування у них триваліший. Рухи дітей незграбні, вони фізично слабкі, часто хворіють, мало цікавляться навколишнім середовищем: не досліджують предметів, не виявляють зацікавленості, не запитують дорослих про процеси та явища, що відбуваються у природі та соціумі. Мовлення вирізняється збідненістю як пасивного, так і активного словників, їхні фрази односкладні, не розуміють конструкцій із запереченням, навіть у шкільному віці їм складно підтримувати бесіду, оскільки не завжди розуміють запитання співрозмовника. [3]

3. Корекційна спрямованість освітнього процесу учнів з інтелектуальними порушеннями

Корекційний вплив процесу навчання та виховання на розвиток учнів з інтелектуальними порушеннями найефективніший тоді, коли він орієнтований на формування у дітей вищих форм психічної діяльності – логічного мислення, причинно-наслідкового обґрунтування своєї предметно-практичної діяльності, мотивів у трудовій діяльності. Під впливом корекційно-виховуючого навчання розвиток учнів з інтелектуальними порушеннями проходить наче зверху вниз:

від виправлення недоліків найбільш пізніх і складних утворень у психіці дитини, її логічного мислення і від нього до виправлення недоліків інших форм психічної діяльності, зокрема емоційно-вольової сфери.

Українська олігофренопедагогіка стверджує необхідність системного підходу до здійснення корекційного впливу на хід розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями, що полягає в створенні таких педагогічних умов, у яких буде розвиватись особистість як цілісна структура в єдності таких її компонентів, як пізнавальні здібності, потреби та інтереси, мотиви, установки, емоційно-вольові якості.

Здатність заспокоювати, знімати стресовий стан, надихати на творчу працю, формувати емоційну стійкість, а за певних умов з успіхом лікувати – одна з найважливіших особливостей музичного мистецтва.

Таким чином, музичне мистецтво має значний корекційний, розвивально-виховний потенціал, який необхідно враховувати під час роботи з дітьми з ООП.

«...кожний музикант або вчитель музики – усвідомлює він це чи ні – є стихійним психотерапевтом, що змінює за допомогою музичного мистецтва настрій і світовідчуття своїх учнів» [4].

А музика – надзвичайно потужний інструмент, і наше завдання – охопити музикуванням якомога більше дітей для того, щоб формувати зрілу особистість та коригувати особливості розвитку. Світ музики чарівний та казковий, він творить дива, і українські діти мають право активно жити та творити в цьому світі. [5]

Ідея лікувально-педагогічного впливу музики зародилася ще в античні часи. Провідні вчені з давніх часів визнавали важливу роль музики в лікуванні та корекції людини. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення можливості практичного використання музичного мистецтва в роботі з дітьми з ООП для різнобічного розвитку особистості: від традиційного вдосконалення музичних здібностей до виходу на широкий рівень загальних аспектів розумової, мовленнєвої розвиненості тощо. [6]

Мовленнєві порушення в різних категорій дітей з ООП проявляються в різноманітних формах і ступенях та неоднаково піддаються педагогічному і

корекційному впливу. У музиці та мові є чимало загальних засад, навіть спільностей. Одна з них (можливо, найважливіша) полягає в тому, що і музичне мистецтво, і мова мають спільний початок – звук. Ще до появи звичних для нас слів, і тим більше речень і текстів, звук був єдино можливим засобом спілкування між людьми. Здатність людини говорити, співати або грати на музичних інструментах найтіснішим чином пов'язана зі здатністю сприймати звуки з навколишнього середовища. Тому в музичній корекційно-педагогічній допомозі дітям з ООП, особливо дітям із мовленнєвими порушеннями, виокремлюють такі види музичної діяльності:

- 1) сприймання (слухання) музики;
- 2) спів;
- 3) гра на музичних інструментах.

Використання музичних інструментів – дуже цікава й корисна музична діяльність. Це позитивно впливає на розвиток мовлення дитини, під час занять розвиваються не тільки почуття ритму та темпу, а й моторика, яка тісно пов'язана з мовленням. Одним із важливіших факторів гри на інструменті є удосконалення пальцевої моторики.

Рухи пальців рук філогенетично пов'язані з мовленнєвою діяльністю. Річ у тім, що в головному мозку людини центри, відповідальні за мову і рухи пальців рук, розташовані дуже близько. Стимулюючи тонку моторику і активізуючи відповідні відділи мозку, ми активізуємо і сусідні зони, що відповідають за мову.

У музичній педагогіці є багато методик гри на музичних інструментах. Однак спеціальної музичної методики для виховання дітей з ООП у сучасній мистецькій освіті недостатньо. [7] Саме тому я і розробив вправи на фортепіано.

4. Практичні поради з досвіду роботи

- На початку роботи з учнем детально ознайомтеся з його анамнестичними даними, висновками комплексного обстеження інклюзивно-ресурсного центру, спілкуйтеся з батьками.

- Спостерігайте за поведінкою учнів у школі. На уроці постійно тримайте дитину в полі зору, стежте за її реакціями: напруженість, стереотипні рухи, невдоволені репліки мають бути поміченими. Слід бути насторожі, якщо дитина голосно сміється, співає, залишаючись напруженою.
- Постійно вивчайте мотиваційні стимули. Використовуйте піаніно як мотиваційний стимул, а не лише як обладнання кабінету музики.
- Знайомте з музичними інструментами.
- У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку переважає конкретно-наочне мислення. На нього і потрібно спиратись у викладанні навчального матеріалу з музичного мистецтва. Для цього застосовуйте зрозумілу яскраву наочність (предметні картинки, плакати, музичні інструменти, шумові лото, дидактичні ігри тощо), а також дайте можливість відчувати якісь речі на дотик.
- Навчайте учня навичкам самообслуговування, соціальної поведінки, надавайте відомості про професії. Залучайте до гурткової діяльності. Працюйте разом із батьками учня та колегами. Регулярно обмінюйтеся інформацією про стан справ дитини у школі та вдома.
- У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку порушена активна увага. Застосовуйте наочний матеріал для її активізації, чергуйте види діяльності (складніші завдання з легшими).
- Діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають знижений темп роботи та працездатність. Тому для них необхідно зменшити обсяг завдань та їх кількість, а складність повинна бути доступною. Розподіляйте нові завдання на маленькі кроки. Демонструйте їх. Стежте, щоб учень виконував завдання крок за кроком. За потреби допомагайте.
- Дитина запам'ятовує тільки те, що їй цікаво. Тому для вивчення простих дитячих пісень використовуйте таку послідовність:
 - прослуховування аудіо- та відеозаписів;
 - візуалізація змісту пісні;
 - спроба приспівування разом з учителем. При цьому синхронно відображається текст пісні (дитяче караоке);

- прохлопування, відстукування ритму пісні;
- сольфеджування (слухання, приспівування нотами пісні).
- Діти з порушеннями інтелектуального розвитку, як правило, не мають достатніх навичок самостійної роботи. Постійно контролюйте виконання ними завдання (щоб не втрачали напрямку діяльності).
- Такі діти потребують неодноразового повторення вчителем інструкції щодо виконання завдання. Тому вчитель має переконатись, як і наскільки точно учень зрозумів, що від нього вимагають, і лише після цього дозволяти виконати завдання. За потреби надайте дитині додаткові роз'яснення.
- Створіть для роботи спокійну атмосферу:
 - роботу треба починати з усмішки;
 - міміка та пантоміміка (жести) відіграють важливу роль у встановленні контактів;
 - жести мають бути відкритими і доброзичливими;
 - не слід перехрещувати руки на грудях, ховати їх за спину або в кишені;
 - не можна шкодувати або проявляти зверхність, тим паче нехтувати дитиною. Ваше обличчя і жести вас видають.
- Одразу коментуйте дії учня. Дитину краще похвалити, ніж насварити. Підтримуйте в школярі впевненість у своїх силах, прагнення до пізнавальної діяльності. Слова «не вмієш», «злякався», «у тебе не вийде» заборонені під час розмови.
- Музика впливає на підкорку. Кора великих півкуль центральної нервової системи у дітей з інтелектуальними порушеннями недозріла. Тому використання музичного мистецтва та ритміки значно сприяє покращенню ефективності корекційної роботи.
- Музика не навчає, але розкриває таланти дітей з ООП. *Додаток 1*

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА. ВПРАВИ НА ФОРТЕПІАНО

1. ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП

Підготовка до розспівування

Згадування назв нот і клавіш фортепіано (не всі учні можуть запам'ятати їхні назви та місце розташування, навіть за 10 років навчання). Для цього потрібно програти по порядку всі нотки гами ДО МАЖОР (C dur) у межах першої октави.

Мета: вивчити назви клавіш. *Додаток 2*

Артикуляційна гімнастика

Авторська артикуляційна гімнастика (для правильної вимови назв нот).

Мета: активізувати м'язи обличчя для покращення артикуляції (на початку можна допомагати собі пальцями). *Додаток 3*

Розспівування

Проспівування гами ДО МАЖОР (C dur) від ДО першої октави до ноти ДО другої октави і у зворотньому напрямі.

Мета: під час програвання ноти, яке супроводжується співом назви ноти з максимально чіткою інтонацією, ритмом та артикуляцією, досягти інтонаційно правильного звучання ноти, чіткого ритму, стимуляції та бажання у дітей вчитися музикувати на піаніно (*легкий акомпанемент для підкреслення мажорності матеріалу*); інтонувати та артикулювати (у межах своїх можливостей). *Додаток 2*

Слуховий аналіз

Програвання почергово мажорних та мінорних акордів у середньому регістрі фортепіано. Діти намагаються відрізнити мажор від мінору. На перших етапах за характеристиками – весело чи сумно. Схвалюється правильна відповідь і додається термін «так, це мажор». Відбувається засвоєння музичної термінології. *Додаток 4*

Під час цього аналізу учні, які мають мовлення, та учні, у яких воно відсутнє, правильну відповідь можуть не тільки вимовити вербально, а ще й невербально – показати тілом і мімікою (на мінорі тіло та обличчя «зібрати в купку», а при мажорі навпаки – вирівнятись і широко посміхатись). Для стимулювання можна нагадати переклад з італійської *maggiore* – старший, більший та *minore* – молодший, менший.

Мета: активізувати увагу, розвивати музичний слух, навчити дітей відрізняти мажорний лад від мінорного, стимулювати дух змагань.

Вправа-гра «Скільки звучить нота?»

Одночасне натискання на 1, 2 або 3 клавіші фортепіано, максимально прикриваючи від дітей цей процес.

Під час вправи-гри потрібно навчити дітей, орієнтуючись тільки слухом, давати правильну відповідь, скільки звучить нота – одна, дві чи три.

Мета: активізувати увагу, розвивати музичний слух, навчити учнів чути кількість звуків, стимулювати дух змагань.

2. ВПРАВИ ЗА ФОРТЕПІАНО (у порядку ускладнення)

Після роботи з усім класом перехід до індивідуальної роботи, в якій учень займає місце за інструментом. Інші учні спостерігають та можуть підказати за потреби, можуть підспівувати або акомпанувати на шумових інструментах. Для полегшення виконання вправ на початковому етапі можлива підказка дітям на клавішах фортепіано, тобто наліпки на клавіші ДО першої і другої октави та клавішу МІ першої октави. Таким чином, в учнів є готова «стартова» і «фінішна» клавіші ДО, терція та октава. *Додаток 5*

Мета: Концентрувати увагу. Розвивати координацію рухів. Розвивати просторове орієнтування та уяву. Стимулювати зацікавленість до музичної діяльності. Виховувати навички самостійності та відповідальності. Вдосконалювати свої вміння завдяки духу змагання. Вчити реально оцінювати свої досягнення та досягнення однокласників.

2.1. Початковий рівень

Вправа «Гама ДО МАЖОР»

Вказівним пальцем спочатку правої, а потім лівої руки, намагатися грати та співати гаму ДО МАЖОР від ноти ДО першої октави до ноти ДО другої та у зворотному напрямі. Якщо учень не може самостійно виконати цю вправу, допоможіть дитині, контролюючи її рухи своїми руками. *Додаток 6*

Мета: навчити ритмічно змінювати положення вказівного пальця на клавіатурі, супроводжуючи співом назви клавіші.

Вправа «Терції»

Вказівними пальцями обох рук одночасно намагатися грати гаму ДО МАЖОР терціями від ноти ДО першої октави до ноти ДО другої (у лівій руці) та у зворотному напрямі. Якщо учень не може самостійно виконати цю вправу, допоможіть дитині, контролюючи її рухи своїми руками. *Додаток 7*

Мета: навчити ритмічно міняти положення обох вказівних пальців на клавіатурі, зберігаючи між пальцями вузький інтервал (терцію).

Вправа «Октави»

Вказівними пальцями обох рук одночасно намагатися грати гаму ДО МАЖОР октавами від ноти ДО першої октави до ноти ДО другої (у лівій руці) та у зворотному напрямі. Якщо учень не може самостійно виконати цю вправу, то вчитель допомагає дитині, контролюючи її рухи своїми руками. *Додаток 8*

Мета: навчити ритмічно змінювати положення обох вказівних пальців на клавіатурі, зберігаючи між пальцями широкий інтервал (октаву).

2.2. Середній рівень

Ці вправи потрібно виконувати, якщо учень навчився впевнено самостійно виконувати вправи початкового рівня.

Мета: Концентрувати увагу. Розвивати координацію рухів. Розвивати просторове орієнтування та уяву. Стимулювати зацікавленість до музичної діяльності. Виховувати навички самостійності та відповідальності.

Вправа «Собачки»

Виконання адаптованої версії дитячої пісеньки «Вальс собачок» (основу для адаптації взято у збірці А. Артоболевської «Перша зустріч з музикою»), назва для дітей «Собачки».

Вказівними пальцями обох рук від клавiшi ФА першої октави грати «Вальс собачок» поступово, симетрично розширюючи інтервал між пальцями, бажано під час гри рахувати до трьох або наспівувати пісню нотами. Останній варіант більш бажаніший, але якщо в учня виникають проблеми з ритмом, то краще рахувати.

Якщо учень самотійно і впевнено виконує вправу, можна доповнювати його гру ритмічним супроводом на шумових інструментах у виконанні інших дітей.

Ця вправа дуже корисна для розвитку відчуття ритму, оскільки тридольний розмір ритму вважається найскладнішим.

Мета: навчити ритмічно міняти положення обох вказівних пальців на клавіатурі, поступово розширюючи, а потім звужуючи інтервал між пальцями.

Додаток 9

Вправа «Децими»

Знайти дециму від клавiшi ДО першої октави (верхня нота МІ другої октави), потім вказівними пальцями обох рук намагатися грати гаму ДО МАЖОР децимами від ноти ДО першої октави до ноти ДО другої у лівій руці (ноти МІ третьої октави у правій) та у зворотному напрямі. У разі помилок надати учневі можливість виправляти їх самотійно. Додаток 10

Мета: навчити ритмічно змінювати положення обох вказівних пальців на клавіатурі, зберігаючи між пальцями надширокий інтервал (дециму).

2.3. Високий рівень

Вправа «Гама ДО МАЖОР професійною аплікатурою»

(назва для дітей «3+5»)

Проводиться підготовча робота-пояснення і демонстрація учневі, що таке аплікатура і для чого вона потрібна. Обов'язково потрібно наголосити,

що КОЖЕН палець має відповідає за СВОЮ клавішу, і у разі помилки або буде «не вистачати» пальців, або будуть «зайві». Також потрібно присвоїти кожному пальцю обох рук номер, починаючи з великого. Коли підготовчу роботу проведено, можна починати безпосередньо виконання вправи.

Додаток 11

Правою рукою від клавіші ДО першої октави, яка береться ПЕРШИМ (великим) пальцем, натискаємо наступні клавіші у напрямку вгору, обов'язково називаючи НОМЕР ПАЛЬЦЯ. І з огляду на назву вправи «3+5» відраховуємо спочатку перші 3 пальці (починаючи з великого), потім всі 5 пальців руки. Акцентувати увагу на рахунку пальців, допомагати за потреби, контролюючи своїми руками пальці дитини. Особливо потрібно допомогати при переході від 3 пальця до 1. Коли учень зрозуміє логіку вправи, пояснити і показати, як правильно, і непомітно робити зміну позиції руки при переході від 3 до 1 пальця. Якщо учень самостійно або з невеликою допомогою може виконати вправу в напрямку вгору, можна пробувати виконати цю вправу повністю вгору та вниз – повертаючись туди, звідки починали, відповідно використовуючи аплікатуру «5+3» для руху вниз.

Коли учневі буде зрозуміла робота пальців правої руки, можна переходити до лівої руки. Уся роботу проводити аналогічно з правою рукою, тільки дзеркально униз з тієї самої клавіші ДО першої октави. Додаток 12

Якщо вправу повністю опановано, можна запропонувати учневі розширити цю вправу на дві октави та більше.

Дуже важливо приділяти цій вправі найбільше уваги, оскільки саме вона відкриває учневі дорогу до професійного виконавства на інструменті та дає можливість виконувати в майбутньому не тільки наступні вправи, а й простенькі музичні твори, наприклад адаптований «Вальс собачок» правильною, професійною аплікатурою. Додаток 13

Якщо дитина впевнено виконує таку вправу, можна пробувати виконувати її дуєтом. Додаток 14

Мета: задіяти для роботи всі пальці правої, потім лівої руки за чіткими правилами, що значно ускладнює роботу, але запускає глибші процеси розвитку та корекції і дає змогу робити наступні кроки.

Вправа «Розбіжні та збіжні гами»

(назва для дітей «Розходяшки»)

Починаючи від клавіші ДО першої октави 1-ми пальцями обох рук одночасно виконувати попередню вправу в різних напрямках у межах однієї октави в кожен бік до клавіші ДО, та після цього у напрямку на сходження рук на клавіші ДО першої октави. Тобто руки начебто розходяться, а потім сходяться – звідси і назва вправи. *Додаток 15*

Робота вчителя полягає у контролі правильності аплікатури, і на перших етапах можлива допомога у вигляді підказок. Контролювати руки учня своїми руками не потрібно, якщо виникають помилки, значить незасвоєна попередня вправа і краще приділяти час та увагу саме на неї.

Мета: задіяти для роботи всі пальці правої та лівої рук одночасно в симетричному русі. Закріпити м'язову пам'ять рухів пальців для можливості виконання наступної вправи.

Вправа «Паралельні гами»

Одночасно двома руками, а саме: правою рукою від клавіші ДО першої октави, починаючи з 1-го пальця правої руки, і лівою рукою від клавіші ДО малої октави, починаючи від 5-го пальця лівої руки, починаємо рух угору в бік другої октави. Рухи правої руки будуть повторювати попередню вправу «3+5», а рухи лівої руки – виконувати другу половину цієї самої вправи для лівої руки, тобто умовно вправу «5+3». Коли ми досягаємо клавіші ДО другої октави 5-м пальцем правої руки, виконуємо вправу у зворотному напрямку до того самого місця, звідки починали – ДО першої октави у правій руці 1-м пальцем і ДО малої октави 5-м пальцем лівої руки. *Додаток 16*

З моєї практики грати цю вправу може дуже мала кількість учнів, адже вона потребує значної концентрації уваги, чіткої координації рухів і попередні вправи повинні бути відпрацьовані до автоматизму. Складність полягає в тому, що рухи пальців не будуть дзеркальними і руки використовуватимуть різну аплікатуру.

Мета: задіяти для роботи всі пальці правої та лівої руки одночасно в асиметричному русі. Активізувати увагу, пам'ять, координацію рухів на максимальному рівні.

ВИСНОВКИ

Метою роботи було систематизувати досвід роботи з учнями на фортепіано, зробити його доступним та поділитися ним із зацікавленими особами. Робота передбачала подачу матеріалу для фахівців без музичної освіти. Саме тому в роботі немає нотного запису і весь процес практичної роботи викладено словами та підкріплено відео. Практичний досвід засвідчив, що такі вправи підвищують рівень зацікавленості учнів та їхню активність на уроках. Було проведено статистичну роботу, яка показала, що рівень самостійності та складності вправ у процесі постійної роботи в учнів зростає, не зважаючи на складні порушення дітей. *Додаток 17*

Також досвід показав, що застосування цих вправ сприймається учнями як гра, і не лише підтримує інтерес дітей, а й забезпечує розвиток не тільки музичних навичок – музичної пам'яті, відчуття ритму та слух, а й покращує увагу, координацію рухів, просторове орієнтування та уяву, стимулює зацікавленість до музичної діяльності і навчання загалом, виховує навички самостійності та відповідальності.

Спостереження за учнями показало, що гра на фортепіано та невеличкі досягнення у цій діяльності стимулюють їх до активної участі не тільки на уроці, а й у житті школи, бо у дітей з'являється впевненість у собі і своїх силах та бажання досягати більшого. Діти проявляли більше ініціативи, охоче обговорювали власні помилки та досягнення, що покращувало атмосферу на заняттях.

Використання цих вправ дало змогу активно займатися музичною діяльністю навіть тим учням, які мають порушення мовлення і тому не можуть співати. Залучення таких дітей до навчальної діяльності загалом та музичної зокрема було дуже важливим для вчителів та батьків.

Подання матеріалу в формі гри зменшило, а іноді зовсім прибрато симптоми тривожності у дітей з порушеннями аутичного спектру, на яких музика діє зовсім інакше. Таких учнів важливо залучати до діяльності, бо, нажаль, з кожним роком їх кількість збільшується. Залучення до музичної

діяльності на інструменті дає змогу дітям з порушеннями аутичного спектру почуватися вільніше та творчо.

Ці вправи дають можливість під час заняття враховувати різний рівень знань, навичок і бажань для індивідуального підходу до кожного учня.

Вправи на фортепіано урізноманітнили уроки, зробити їх цікавішими і сприяли активній участі школярів у процесі навчання. Діти із задоволенням самі виконують, спостерігають, змагаються, іноді підтримують інших. Тому в класі панує позитивна та творча атмосфера.

Зазначена діяльність активує не тільки академічні здібності, а й сприяє вихованню таких якостей, як відповідальність, наполегливість і прагнення досягти більшого. Діти вчаться, що досягнення успіху потребує зусиль, і не бояться робити помилки, бо саме вони можуть стати джерелом особистого досвіду. Це навчає учнів не боятися невдач, а вчитися долати труднощі, що є важливою складовою розвитку емоційної зрілості.

Таким чином, упровадження вправ, які виконуються на фортепіано під час уроків музичного мистецтва та ритміки, є доцільним для підвищення мотивації, залучення учнів до активного навчання та покращення якості освіти. Ця робота також стане в нагоді не тільки вчителям, а й батькам, які мають бажання і можливості працювати над розвитком своєї дитини, оскільки в доступній формі в ній описано процес виконання вправ. Педагоги зможуть використовувати вправи для зацікавленості учнів та підвищення ефективності своїх уроків, що допоможе для здобувачів освіти створити більш гармонійне, цікаве та продуктивне навчальне середовище.

Проведена робота підтвердила, що застосування розроблених вправ на фортепіано у навчальному процесі початкової школи має позитивний вплив на навчальні та особистісні якості учнів.

Ігрова форма подання матеріалу допомагає не лише його засвоїти, а й сприяє розвитку особистісних якостей учнів. Це свідчить про доцільність розширення використання таких вправ на уроках та інтеграції їх у загальну навчальну стратегію для підвищення ефективності освітнього процесу.

Представлену розробку вправ на фортепіано можуть ефективно використовувати вчителі, асистенти педагогів, психологи, вихователі з учнями не лише спеціальних шкіл, а і в інклюзивному навчанні.

У результаті роботи доведено ефективність використання вправ на фортепіано для позитивної динаміки корекційного процесу учнів спеціальної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

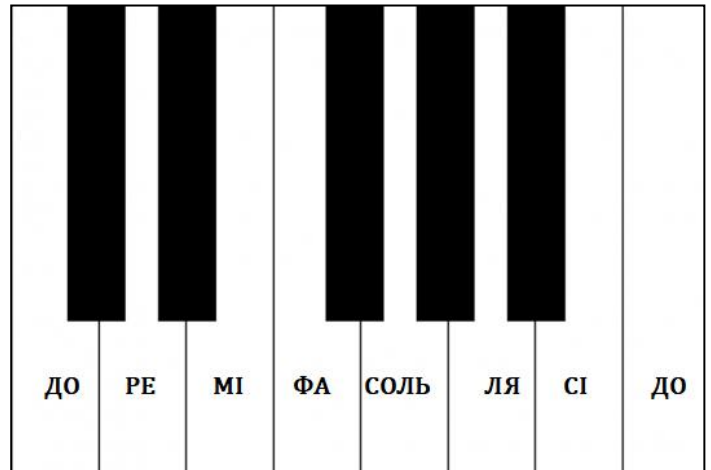
1. Інклюзивна освіта: навч.посіб. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 300 с. Стор.81
2. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах :навч.-метод.посіб. – Тернопіль: Астон, 2020. – 176 с. Стор.87–90
3. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку / С.В. Трикоз, Г.О. Блеч. – Х. : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. – 40 с. – (Інклюзивне навчання). Стор.4–6
4. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн,Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с. Стор.36
5. Інклюзія в мистецькій освіті: виклики, практики, перспективи: зб.матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнарод. участю), 6–7 грудня 2019 р. / за заг. ред. М.М. Бриль. – К. : ДНМЦЗКМО, 2019. – 420 с. Стор.102
6. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та розумового розвитку / за ред. Л.С. Вавіної. – К. : АТОПОЛ, 2010. – 242 с. Стор. 45–57
7. Бондаренко Ю.А. Теоретико-методичні засади корекційного спрямування музичної діяльності дошкільників зі зниженим зором: дис.... д-ра пед. наук: 13.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2017. – 718 с. Стор. 277
8. Масару Ібука. Після трьох вже пізно. –Київ: Видавничий дім Сварог, 2021. 152с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

https://www.youtube.com/watch?v=cia2VYsbKW4&list=RDcia2VYsbKW4&start_radio=1 – виступ учениці 3 класу на конкурсі «Повіримо у себе».

Додаток 2

Артикуляційна гімнастика «Ноти До, Соль»

Артикуляційна гімнастика «Ноти Мі, Сі»

Артикуляційна гімнастика «Фа, Ля»

Додаток 4

https://drive.google.com/file/d/1MudpFADhYepMP-NKi_IIZM_slmiLUkNG/view?usp=drive_link

Додаток 5

Додаток 6

https://drive.google.com/file/d/1hDLFsxvkOz4CU9YZZAM43PS9w-8_AQYD/view?usp=drive_link

Додаток 7

https://drive.google.com/file/d/1ZVREFVIys-66mqIMZ93LRVHOgOT8nnHr/view?usp=drive_link

Додаток 8

https://drive.google.com/file/d/1RCOfGoTCnxwNi-N7YpqPiFabNwd7PGYY/view?usp=drive_link

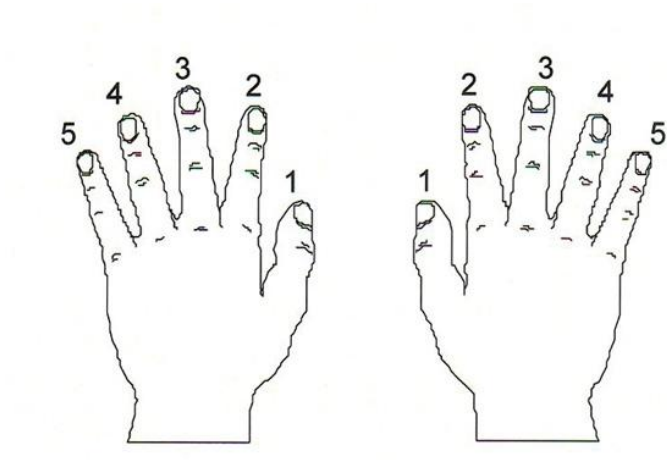
Додаток 9

https://drive.google.com/file/d/1nChh0sH9BVOniv4jBYhGib7r94s_cNCw/view?usp=drive_link

Додаток 10

https://drive.google.com/file/d/1Ynl2ywtiuWCtnm9mQYY7DVlx3WZZe-85/view?usp=drive_link

Додаток 11

Додаток 12

https://drive.google.com/file/d/1_LcwFSV0ZWq8wCNj6eN068jLu2FWrua/view?usp=drive_link

Додаток 13

https://drive.google.com/file/d/11hjaPk-XtwOAPFVQiK5uLyDyrjJX5uNY/view?usp=drive_link

Додаток 14

https://drive.google.com/file/d/1BACBaOdZN8gTJYXmwKdHWopR5kJ9ygah/view?usp=drive_link

Додаток 15

https://drive.google.com/file/d/1IsXVJrqUAxdmuD5JKgARuHSUOUmWoKId/view?usp=drive_link

Додаток 16

https://drive.google.com/file/d/17KALXTm0jczg9BFDLfXr-iOOBUG0XwBN/view?usp=drive_link

Додаток 17

Таблиця. Кількість учнів у класах, які самостійно можуть виконувати вправи на фортепіано (дані на кінець 2024–2025 навчального року)

Клас	Кількість учнів	Назви нот	Терції	Октави	«Вальс собачок»	Розбіжні гами	Паралельні гами
2-В	6 (2)	1	1	-	-	-	-
2-Г	7 (4)	1	2	2	-	-	-
3-В	6 (1)	5	4	3	2	-	-
3-Г	4 (4)	1	1	1	-	-	-
4-В	6 (3)	3	2	1	-	-	-
6-В	6 (3)	4	2	2	-	-	-
7-В	5 (2)	4	3	2	1	-	-
7-Г	5 (1)	4	4	2	2	2	1
8-В	5 (1)	3	3	3	1	1	-
9-В	6 (3)	3	2	2	1	1	1
10-В	6 (1)	5	3	3	-	-	-

У дужках указано кількість учнів з відсутнім зовнішнім вербальним мовленням у класі.